

16.96x24.22	1/4	עמוד 28	עתון 77	31/12/2024	92870558-4
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

לאה ענבל דור

על שני ספרים ועל מרד

ליאון כהן: מיוון לבירקנאו, המרד של עובדי המשרפות, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2023, 205 עמ'
רחל מנקין: בנות סוררות - מרד הנערות בגליציה ההבסבורגית, מאגנס 2024, 269 עמ'

הספר בנות סוררות חושף במלוא היקפה תופעה חברתית מפתיעה וחרیגה ביותר, בעלת רובד נפשי מרתק שהיתה ייחודית ליהדות גליציה בתקופת הקיסרות ההבסבורגית: מאות רבות של צעירות יהודיות ממשפחות אורתודוקסיות, ולמעשה, גל עצום של צעירות, רובן קטינות לפי החוק האוסטרי - קמו וברחו מבתיהן החמים והמוגנים בקרקוב ומהכפרים סביב לה. זוהי תקופה של פריחת הלאומיות הפולנית והיא

מחוללת בחברה היהודית האורתודוקסית בגליציה מהפכה-זוטא של ממש. בורחות על נפשן אלה תבעו לעצמן השכלה כללית גבוהה, מודרנית אך רבות אחרות ביקשו להמיר את דתן במנזר כדי לרכוש שם לעצמן מקצוע ראוי.

תופעה חד-פעמית ומוזרה זאת התרחשה בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, בין השנים 1873 ל-1914 והקיפה נערות מגיל

14-20 בעיקר, שבאו ממעמד חברתי בינוני ונמוך. בתופעה אנושית וייחודית זו שפלשה מהגבולות הצרים של הקהילה היהודית אל המרחב המשפטי והציבורי האוסטרי - עסקו גם תקשורת ההמונים, ההון והאינטרסים הפוליטיים והדתיים, היהודים והקתולים. היא הפכה לסאגה כל כך מסתורית ואף סנסציונית שהדיה נשמעו אל מעבר לים תחת ההכרזה "סיפור הדור האבוד של נשים יהודיות בגליציה". סיפור מסעיר זה שהוצג כבעל צביון של רוח-מרי והעזה, ודמיון נועז של הבנות, טמן בחובו גם תחושות תסכול, בלבול ונידחות שלהן. "מיהו אם כן, האחראי לפורענות הזו שהתרגשה על היהודים - הממשלה, או הרבנים או החברה היהודית כולה?" - שאלה בסקרנות, בתימהון, תקשורת ההמונים של אז.

בזו ואפילו תיעוב. ותובעת מהן תלות, ציות ונמיכות רוח. לתוך עולמן האינטימי ביותר פורץ ברודנות אב זועף עם תביעת שידוך ואירוסין כפויים כדי להבטיח את צייתנותן. והאירוסין הם עם אברך, חסיד בעל פאות, דובר יידיש, סמוק לחי, מיוזע "הנראה כבטלן מאחורי התנור של עיר קטנה" - כמתואר ביומן של אחת הנערות - אירוסין שגוזרים עליהן לגזוז שיער, להעמיס על הראש קפלט, ובעיקר, לוותר על החלומות והשאיפות הגדולים שלהן. בשנת 1900 כתבה ברטה פפנהיים, פמיניסטית יהודייה מפרנקפורט כך: "שוו בנפשכם: נערה שהתוודעה לרעיונות נאורים מתוך קריאה בגתה ובאנשי רוח אחרים - ובגליציה יש בזמננו אינספור נערות כאלה - כובלים אותה לפרא צעיר הנופל ממנה לאין שיעור, נורא למראה, כבר לשון, בלא דרך ארץ, וזאת לכל ימי חייה!"

הספר פורש בפני הקורא שלושה סיפורי בורחות מרתקים: של מיכלינה אראטין, של דבורה לבקוביץ' ושל אנה (חיה) קלוגר. מיכלינה נולדה למשפחה חסידית אמידה, מחוג מקורב לארמור"ר מגור, וזכתה לחינוך יסודי בבית ספר פרטי יוקרתי של נערות פולניות-קתוליות עשירות, בקרקוב. היא ברחה מהבית בטרם מלאו לה 14 כי נודע לה מאביה שהיא עתידה להתארס לאדם שהוא חדר עבודה. אחרי שמצאה מקלט במנזר האחיות הפליציאניות בקראקוב, אביה שלח למנזר שליחים, בלשים, פרופסור לפסיכיאטריה ואת רופא בית המשפט, כשהוא מאשים את המנזר שהוא מחזיק בבתו בעל כורחה. עוד הוא טען כי היא קטינה ולכן קליטתה במנזר היתה בגדר חטיפה. אלא שבינתיים מיכלינה עזבה את המנזר ועקבותיה נעלמו. האב האמיד התקשה לעכל את המחשבה שבתו בחרה מרצונה לנטוש את משפחתה לטובת האמונה הקתולית והפעיל בחיפושיו שרי ממשלה ואף השיג פגישה אישית עם הקיסר פרנץ יוזף. החיפוש שהפך מתוקשר מאוד נהנה מתמיכתם של העיתונים הליברלים והסוציאליסטים באירופה כולה ושל 'טיימס' הלונדוני שפרש כותרת ראשית צבעונית - "חטיפה דתית בגליציה". ואילו מיכלינה עצמה בינתיים ברחה לגרמניה, עברה שם כאומנת בבית בן אצולה, אחר כך נישאה והקימה משפחה. בשנת 1906 היא נפגשה עם אביה בברסלאו, ולימים שניהם עלו יחדיו לישראל.

דבורה לבקוביץ' היתה בתו של יהודי כפרי בעל בית מרזח בעיר ויליצ'קה במערב גליציה שברחה מהבית ערב חתונתה, וגם היא מצאה מקלט במנזר האחיות הפליציאניות, שם נטבלה לנצרות ואף הוכשרה שם לעבוד כאומנת. העיתונות הליברלית האשימה את הכנסייה הקתולית בניצול ערמומי של הנערה הנחשלת, ואילו העיתונות השמרנית טענה שהנערה נטשה את בית הוריה מרצונה החופשי בגין תחושת דיכוי וכפייה. שתי הגישות האלה גולמו בנימוקים המשפטיים שהונחו בפני בית המשפט העליון בווינה שרדה לבסוף את בקשת ההורים להשיב את בתם בכוח הביתה. דיון משפטי וציבורי זה רק הוסיף שמן למדורת האנטישמיות שרחשה אז בקיסרות. הסיפור השלישי הוא של אנה קלוגר, בת למשפחה

מול השבר הנורא והאתגר העצום שהציבו אותן בנות בורחות ונוכח השאלה ככלל: "שאלת הבנות" כפי שכונתה - כיצד יש לחנך אותן כדבעי - החברה האורתודוקסית ניצבה בלתי מוכנה, נסערת, מוכה ונבוכה; היתה זו חברה סגורה שנאחזה בעקשנות ובקנאות בהדרת בנות מלימודי דת, מלימוד עושר תלמוד תורה ומצוות, מלימודי "חדר" ומתוך כך, בבלי משים - הביאה כמו ידיה ל"השלכתן" של הבנות החוצה, מעבר למפתן הבית והקהילה - למרחבי החירות ושמחת ההגות והביטוי באפיקי ההשכלה החדשים, המפתים, אדירי הכוח של התרבות הפולנית.

שכן, מסתבר, כי ההורים האורתודוקסים בגליציה דווקא כן ייחסו ערך רב לחינוך של בנותיהם ולהתפתחותן האישית. אי-לכך הם הקפידו לשלוח אותן לבתי ספר ציבוריים ופרטיים שמשנת 1870 הוחל עליהם חוק חינוך החובה האוסטרי. אך מאחר שההורים לא זכו ללמוד בבתי ספר בעצמם - הם היו עיוורים להשלכות ולהשפעות מרחיקות הלכת של סיגול התרבות הפולנית - זו שחוללה בצעירות את המהפך האישי העצום.

מחברת הספר, החוקרת פרופסור רחל מנקין, היא מרצה למדעי היהדות באוניברסיטת מרילנד ומתמחה ביהדות גליציה. מנקין התחקתה אחרי הפרשה באמצעות עיון באלפי תעודות ארכיוניות בוורשה, בווינה, בלוב, ביניהן מסמכי בתי משפט, התכתבויות ותזכירים ופרוטוקולים של משרדי ממשלה, ושל דיונים בפרלמנט. דיווחים על "הבריחה הגדולה" נמסרו ללא הרף בעיתונות הפולנית, הגרמנית, העברית, היידיש ואף האנגלית. והיא נתנה השראה למיטב היוצרים הדגולים בני אותה תקופה: בהשפעתה כתב המחזאי האומי של פולין, סטניסלב ויספיאנסקי (1869-1907) את המחזה "החתונה". הרומן בנות אובדות שפרסמה ב-1913 הסופרת היהודייה אניאלה קאלאס נכתב על התופעה. בשנת 1907 ראה אור בקרקוב מחזה פרי עטו של מקס גביל בשם צרות של אבות ואימהות. תהילה והרומן הכנסת כלה מאת ש"י עגנון גם הם מאזכרים ומפנים לפרשה זו.

אמנם מזור הדבר שברייחת הנערות מהבית התרחשה בגליציה ההבסבורגית דווקא שעה שיהודי גליציה - מאז דצמבר 1867 - הפכו לאזרחים שווי זכויות, להלכה לפחות, של מדינה חוקתית. ומזור אולי שבעתיים שהנערות הבורחות יצאו דווקא מבתיים אורתודוקסיים. אלא שמנקין מעלה כאמור את ההשערה הזאת - דלות החינוך היהודי של הבנות בבית ותלישותן מהמקורות היהודיים היא שהמריצה אותן למעשה, בשיעור עצום, לרכוש משמעות פנימית מחוץ לקהילה, תוך התערות בספרות ובהיסטוריה של התרבות הפולנית. הזמינות שלהן לפעילויות אינטלקטואליות רבות בתוך כך, היתה גדולה והכילה חדרי קריאה עם הרצאות, ואף הצגות תיאטרון וקונצרטים. וגם זרם פמיניזם רחש אז בעוצמה גדולה בגליציה. ובכל יום, מספרת מנקין, צעירות נאורות אלו שהרחיבו את אופקיהן, היו שבות אל משפחתן המבודדת מהעולם החיצון. זו הזרה והמשונה שרק גורמת להן בושט פנים, חולשת דעת, ולעיתים תחושות

16.29x6.3	4/4	עמוד 31	77	עֵתוֹן	31/12/2024	92870560-7
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

ומהעימותים האינסופיים ויצילו את נפש הבנות של תקופתה. היה זה מודל "נאו־אורתודוקסי" של אדיקות נשית יהודית, עם לימודי דת בסיסיים ובעיקר עם חיבור רגשי ל"יידישקייט", באמצעות ריקודים וטיולים בטבע. אמנם הוסיפו וקראו ביצירות גתה, אבל אך ורק את "בני ישראל במדבר" שלו, או התבטאויות חיוביות אחרות שלו על התנ"ך, על היהודים ועל היהדות. וכך, גליציה שעמדה במשך כמה עשורים בעין הסערה של שערוריית הנערות הבורחות, הפכה את פניה ונעשתה מרכז להכשרת שכבת עילית של נשים אורתודוקסיות יראות שמים שוויתרו מרצונן על השאיפה ללימודים במוסדות השכלה גבוהים ולמדו רק מה שהעניק חותמת כשרות וגאווה בזהות היהודית האורתודוקסית שלהן. ♦

עתירת נכסים ונצר ישיר לרבי חיים הלברשטאם, מייסד חסידות צאנז. אנה ביקשה לעזוב את הדת כדי לממש את זכותה להשכלה גבוהה באוניברסיטה של קרקוב שזה מקרוב פתחה את שעריה לנשים, השלימה לימודי דוקטורט, ושמה נכרת בעקבות זאת מאילן היוחסין של המשפחה.

התגובה האורתודוקסית לברירת הנערות באה באיחור ניכר, בדמות הקמת רשת בתי הספר "בית יעקב" הפועלת עד היום בארץ וברחבי העולם בחסות מועצת אגודת ישראל. שרה שניר, אישה שהשתייכה כרונולוגית ל"דור הנכחד והאבוד" של היהודיות הגליציאיות, מבלי לאבד את תחושת הייעוד הדתית האורתודוקסית הגתה רעיון - להקים בקרקוב מרכזי חינוך לבנות בשם "בית יעקב" שיהיו פטורים מהסתירות